

Glavni urednik
Zoran Hamović

Likovni urednik
Svetlana Volic

© Clio, 2025. Sva prava za izdanje na srpskom jeziku zadržana.
Ova publikacija, u celini ili delovima, ne sme se umnožavati, prešampavati, pohranjivati u memoriju kompjutera ili na bilo koji način prenositi – elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem ili na drugi način – niti može na bilo koji način ili bilo kojim sredstvima biti distribuirana bez odobrenja izdavača.

Naslov originala

Daren Acemoglu and James A. Robinson

Why Nations Fail

The Origins of Power, Prosperity, and Poverty

Copyright © 2012 by Daren Acemoglu and James A. Robinson

All rights reserved.

Daron Asemoglu i
Džejms A. Robinson

ZAŠTO NARODI PROPADAJU

Poreklo moći, prosperiteta i siromaštva

Drugo izdanje

Preveli s engleskog

Đorđe Trajković i **Stefan Trajković Filipović**

Beograd, 2025

Za Ardu i Asuu – DA

Para María Angélica, mi vida y mi alma – DžR

Sadržaj

Predgovor	11
<i>Zašto su se Egipćani okupili na Trgu Tahir da smene Hosnija Mubaraka i zašto je to značajno za naše razumevanje uzroka blagostanja i siromaštva</i>	
1. Tako blizu, a ipak tako različiti	17
<i>Nogales u Arizoni i Nogales u Sonori dele isti narod, kulturu i geografiju. Zašto je jedan bogat, a drugi siromašan?</i>	
2. Teorije koje ne objašnjavaju stvarnost	57
<i>Siromašne zemlje nisu siromašne zbog njihovih geografija ili kultura, ili zato što njihove vođe ne znaju koje bi politike obogatile njihove građane</i>	
3. Ostvarivanje prosperiteta i stvaranje siromaštva	82
<i>Kako su prosperitet i siromaštvo određeni podsticajima koje stvaraju institucije i kako politika određuje kakve će narod institucije imati</i>	
4. Male razlike i ključne skretnice: značaj istorije	110
<i>Kako se institucije menjaju kroz politički sukob i kako prošlost oblikuje sadašnjost</i>	

5. **„Video sam kako izgleda budućnost i ona funkcioniše“:**
privredni rast u uslovima ekstraktivnih institucija 139
*Šta je bilo zajedničko Staljinu, Kralju Šajamu, neolitskoj
revoluciji i majanskim gradovima-državama i kako to objašnjava
zašto sadašnji kineski privredni rast ne može potrajati*
6. **Udaljavanje 169**
*Kako se institucije s vremenom razvijaju i često polako
udaljavaju*
7. **Prekretnica 200**
*Kako je politička revolucija 1688. promenila engleske institucije
i dovela do industrijske revolucije*
8. **Ne kod nas: prepreke razvoju 232**
*Zašto su se politički moćnici opirali industrijskoj revoluciji u
mnogim narodima*
9. **Preokretanje razvoja 265**
Kako je evropski kolonijalizam osiromašio mnoge delove sveta
10. **Širenje prosperiteta 295**
*Kako su neki delovi sveta krenuli drugačijim putevima ka
blagostanju u odnosu na Britaniju*
11. **Blagotvorna spirala 324**
*Kako institucije koje ohrabruju prosperitet stvaraju pozitivne
povratne sprege koje zaustavljaju napore elita da ih osujete*
12. **Ukleta spirala 358**
*Kako institucije koje izazivaju siromaštvo stvaraju negativne
povratne sprege i opstaju*
13. **Zašto narodi propadaju danas 392**
Institucije, institucije, institucije

Sadržaj

14. Razbijanje kalupa	429
<i>Kako je nekolicina zemalja izmenom institucija promenila svoju ekonomsku putanju</i>	
15. Razumevanje prosperiteta i siromaštva	454
<i>Kako je svet mogao biti drugačiji i kako razumevanje toga može objasniti zašto mnogi pokušaji borbe protiv siromaštva nisu uspeli</i>	
Ogled o literaturi i izvorima.....	491
Bibliografija	509
Zahvalnice	531
<i>Boris Begović</i>	
Institucije iznad svega	533
Indeks	539

Predgovor

Ovo je knjiga o ogromnim razlikama u dohocima i životnom standardu između bogatih zemalja – poput Sjedinjenih Država, Velike Britanije i Nemačke – i siromašnih, kao što su zemlje u podsaharskoj Africi, Centralnoj Americi i Južnoj Aziji.

Dok pišemo ovaj predgovor, Severnu Afriku i Bliski istok potresa „Arapsko proleće“ – započeto tzv. revolucijom jasmina, koja je bila rezultat burne reakcije javnosti na samospaljivanje jednog uličnog prodavca, Muhameda Buazizija, 17. decembra 2010. Tuniski predsednik Zine el Abidin Ben Ali, koji je tom zemljom vladao od 1987, morao je da se povuče s vlasti, ali to nije dovelo do smirivanja situacije. Revolucionarni zanos usmeren protiv vladavine privilegovanih elita u Tunisu postajao je sve jači i već je bio zahvatio i ostale bliskoistočne zemlje. Hosni Mubarak, koji je gotovo trideset godina čvrstom rukom vladao Egiptom, zbačen je 11. februara 2011. Do završetka pisanja ovog predgovora sudbine režima u Bahreinu, Libiji, Siriji i Jemenu još nisu poznate.

Koreni nezadovoljstva u tim zemljama su u njihovom siromaštvu. Dohodak prosečnog Egipćanina iznosi oko dvanaest odsto dohotka prosečnog Amerikanca, a životni vek mu je za deset godina kraći. Dvadeset odsto egipatskog stanovništva živi u ekstremnom siromaštvu. Iako su značajne, te razlike su, u stvari, veoma male u odnosu na razlike između SAD i najsiromašnijih zemalja u svetu – kao što su Severna

Koreja, Sijera Leone i Zimbabve – u kojima znatno više od polovine stanovništva živi u siromaštvu.

Zašto je Egipat toliko siromašniji od Sjedinjenih Država? Šta sprečava Egipćane da budu uspješniji? Da li je siromaštvo Egipta nešto što se ne može promeniti ili se može iskoreniti? Logičan način razmišljanja o tome jeste saznati šta sami Egipćani kažu o problemima s kojima se suočavaju i zašto su se pobunili protiv Mubarakovog režima. Učestvujući u protestu na Trgu Tahir, dvadesetčetvorogodišnja Noha Hamed, zaposlena u jednoj reklamnoj agenciji u Kairu, jasno je rekla šta misli: „Korupcija, ugnjetavanje i loše obrazovanje. Živimo u korumpiranom sistemu koji moramo da menjamo.“ Još jedan učesnik u protestu na tom Trgu, dvadesetgodišnji Mosaab el Šami, istog je mišljenja: „Nadam se da ćemo do kraja godine izabrati vladu, da će opšte ljudske slobode važiti i da ćemo doneti kraj korupciji koja vlada u zemlji.“ Demonstranti na Trgu Tahir bili su jednoglasni u pogledu korumpiranosti vlasti, njene nesposobnosti da obezbedi funkcionisanje javnih usluga i nepostojanju jednakih mogućnosti u njihovoj zemlji. Posebno su se žalili na ugnjetavanje i nepostojanje političkih prava. Kao što je Muhamed el Baradei, bivši generalni direktor Međunarodne agencije za atomsku energiju, napisao 13. januara 2011. na Tviteru, „Tunis: ugnjetavanje + nepostojanje društvene pravde + sprečavanje mogućnosti mirnih promena = tempirana bomba.“ I Egipćani i Tunišani su uskraćivanje političkih prava smatrali osnovnim razlogom svojih ekonomskih problema. Demonstranti su počeli sistematičnije da formulišu svoje zahteve i prvih dvanaest hitnih zahteva – koje je postavio Vael Halil, softverski inženjer i blogger koji je postao jedan od vođa Egipatskog pokreta otpora, odnosili su se na političke promene. Pitanja kao što je povećanje minimalnih nadnica bila su predmet tranzicionih zahteva čije ispunjenje je ostavljeno za kasnije.

Kad je reč o Egipćanima, prepreke njihovom napredovanju bile su neefikasna i korumpirana država i društvo u kome nisu mogli da dođu do izražaja njihova sposobnost, ambicija, inovativnost i obrazovanje kakvo im je bilo dostupno. Shvatili su da su koreni tih problema po-

litičke prirode. Sve ekonomske prepreke s kojima se suočavaju potiču od načina na koji malobrojna egipatska elita vrši političku moć i ima monopol nad njom. Prema njihovom mišljenju, to je prvo što mora da se promeni.

Takav stav demonstiranata na Trgu Tahir bitno se razlikovao od konvencionalnih stavova o tom pitanju. Razmišljajući o razlozima siromaštva zemlje kao što je Egipat, većina naučnika i komentatora ističe sasvim drugačije činioce. Neki tvrde da siromaštvu Egipta prvenstveno doprinosi njegov geografski položaj, jer najveći deo te zemlje čine pustinje i u njoj nema dovoljno padavina, te njeno zemljište i klima ne omogućavaju produktivnu poljoprivrednu delatnost. Drugi pak ukazuju na svojstva kulture Egipćana, za koje se smatra da nisu skloni privrednom rastu i napretku. Njima, tvrde oni, nedostaju upravo ona radna etika i svojstva kulture koji drugima omogućavaju da napreduju i, umesto toga, rukovode se islamskim uverenjima koja su protivrečna ekonomskoj uspešnosti. Treći pristup ovom problemu, koji prevladuje među ekonomistima i političkim stručnjacima, jeste mišljenje da egipatska vlast jednostavno ne zna šta je potrebno za uspešnost njihove zemlje, da je vodila pogrešnu politiku i primenjivala lošu strategiju. Prema tom mišljenju, ako bi ta vlast dobila prave savete od pravih savetnika, napredak ne bi izostao. Ti ekonomski i politički stručnjaci smatraju da to što Egiptom vladaju uske elite koje se bogate na račun društva nije bitno za razumevanje ekonomskih problema te zemlje.

U ovoj knjizi se tvrdi da Egipćani na Trgu Tahir, a ne većina naučnika i komentatora, ispravno razmišljaju. Egipat je, u stvari, siromašan upravo zato što njime vlada uska elita koja društvo organizuje na način koji odgovara njoj, a na račun širokih narodnih masa. Politička moć je usko koncentrisana i koristi se za enormno bogaćenje onih u čijim je rukama, o čemu svedoči bogatstvo u iznosu od 70 milijardi američkih dolara koje je, navodno, sakupio bivši predsednik Mubarak. Gubitnik je egipatski narod i njemu je to potpuno jasno.

Pokazaćemo da ovakvo tumačenje egipatskog siromaštva, koje daje narod, predstavlja i opšte objašnjenje siromaštva među zemljama. Poka-

zaćemo da su siromašne zemlje siromašne iz istog razloga kao i Egipat, bilo da se radi o Severnoj Koreji, Sijera Leoneu ili Zimbabveu. Zemlje poput Velike Britanije i Sjedinjenih Država postale su bogate zato što su njihovi građani zbacili s vlasti moćne elite i stvorili društvo u kome politička prava ima mnogo veći broj ljudi, u kome vlast ima odgovornost prema građanima i reaguje na njihove potrebe, a korišćenje ekonomskih prilika dostupno je širokim narodnim masama. Pokazaćemo da se radi razumevanja takvih razlika u današnjem svetu moramo vraćati u prošlost i upoznati se sa istorijom tih zemalja ponaosob. Videćemo da je Britanija bogatija od Egipta jer se u njoj (tačnije u Engleskoj) 1688. dogodila revolucija koja je izmenila njenu politiku, a time i ekonomiju. Ljudi su se borili za veća politička prava, ostvarili su ih i koristili ih za širenje svojih ekonomskih prilika. Posledica toga bila je suštinski drugačija politička i ekonomska orijentacija koja je vrhunac dostigla u industrijskoj revoluciji.

Industrijska revolucija i tehnologije koje je ona donela nisu se proširile na Egipat jer je ta zemlja bila pod vlašću Osmanskog carstva, koje se prema Egiptu ponašalo na isti način kao i kasnije Mubarakova porodica. Vlast Osmanskog carstva nad Egiptom srušio je 1798. Napoleon Bonaparta, ali je ta zemlja potom pala u ruke britanskog kolonijalizma, kome do napretka Egipta nije bilo stalo ništa više nego Osmanlijama. Iako su se Egipćani oslobodili osmanske i britanske vladavine i 1952. zbacili s vlasti i sopstvenu monarhiju, to nisu bile revolucije poput one iz 1688. u Engleskoj – umesto da suštinski izmene egipatski politički život, dovele su na vlast novu elitu koja je za napredak običnih Egipćana bila zainteresovana isto koliko i Osmanlije i Britanci. To znači da se osnovna društvena struktura nije promenila i Egipat je ostao siromašan.

U ovoj knjizi videćemo kako se ti obrasci s vremenom ponavljaju i zašto se ponekad menjaju, kao što je to bio slučaj 1688. u Engleskoj i 1789. u Francuskoj s Francuskom revolucijom. To će nam omogućiti da shvatimo da li se danas situacija u Egiptu promenila i da li će revolucija u kojoj je zbačen Mubarak dovesti do stvaranja novih institucija koje

će doneti napredak običnim Egipćanima. U Egiptu je već bilo revolucija koje nisu ništa promenile, jer su oni koji su ih izveli jednostavno preuzeli vlast od onih koje su zbacili i stvorili sličan sistem. Običnim građanima doista je teško da steknu stvarnu političku moć i da menjaju način funkcionisanja društva. Ali to je moguće, i videćemo kako se to dogodilo u Engleskoj, Francuskoj i Sjedinjenim Državama, kao i u Japanu, Bocvani i Brazilu. U biti se radi o političkoj transformaciji kakva je siromašnom društvu neophodna da bi postalo bogato. Ima nagoveštaja da bi se to moglo dešavati u Egiptu. Reda Metvali, koja je bila među demonstrantima na Trgu Tahir, kaže: „Ovde su muslimani i hrišćani, stari i mladi – svi zajedno žele isto.“ Videćemo da je takav široki pokret u društvu bio ključni element onoga što se dogodilo i u drugim političkim transformacijama. Kada shvatimo kada i zašto se takve transformacije dešavaju, moći ćemo bolje da prosuđujemo o tome kada će takvi pokreti pretrpeti neuspeh, kao što se to već često dešavalo, a kada postoji mogućnost da budu uspešne i poboljšavaju život miliona ljudi.

Tako blizu, a ipak tako različiti

1

Ekonomija oblasti reke Rio Grande

Grad Nogales podeljen je ogradom na dva dela. Stojite li kraj nje okrenuti ka severu, pred vama je Nogales u Arizoni, u okrugu Santa Kruz. Godišnji dohodak prosečnog domaćinstva u njemu iznosi oko 30.000 američkih dolara. Većina tinejdžera pohađa školu, a većina odraslih ima srednje obrazovanje. Uprkos svim zamerkama američkom zdravstvenom sistemu, njegovo stanovništvo relativno je zdravo, a životni vek je, prema svetskim standardima, dug. Mnogi njegovi građani imaju više od šezdeset pet godina i dostupno im je zdravstveno osiguranje. To je samo jedna od brojnih usluga koje pruža vlada – a za koje mnogi smatraju da se podrazumeva – poput električne energije, telefonske mreže, kanalizacionog sistema, zdravstva, putne mreže koja ih povezuje s drugim gradovima u toj oblasti i ostalim delovima Sjedinjenih Država i, najzad – ali ne najmanje značajno – pravnog poretka. Stanovnici Nogalesa u Arizoni mogu obavljati svoje svakodnevne aktivnosti ne brinući se za svoj život i bezbednost i ne plašeći se krađa, eksproprijacije i ostalih stvari koje ugrožavaju njihova ulaganja u poslovne poduhvate i nekretnine. Podjednako je značajno i to što građani Nogalesa u Arizoni ne sumnjaju da vlast, i pored svoje neefikasnosti i povremene korupcije, radi za njih. Mogu glasanjem da smenjuju gradonačelnika, članove Kon-

gresu i senatore i da na predsedničkim izborima biraju ko će biti na čelu njihove zemlje. Demokratija je postala njihova druga priroda.

Život južno od ograde, samo nekoliko metara dalje, sasvim je drugačiji. Iako stanovnici Nogalesa u Sonori žive u relativno naprednom delu Meksika, godišnji dohodak njihovog prosečnog domaćinstva iznosi oko trećine dohotka u Nogalesu u Arizoni. Većina odraslih u Nogalesu u Sonori nisu završili srednju školu, a mnogi tinejdžeri se ne školuju. Majke ugrožava visoka stopa smrtnosti odojčadi. Loša zdravstvena zaštita čini da je životni vek stanovnika Nogalesa u Sonori kraći nego kod njihovih severnih suseda. Ni mnoge javne usluge nisu im dostupne. Putevi južno od ograde u lošem su stanju. To važi i za pravni poredak. Stopa kriminala je visoka, a posedovanje sopstvenog preduzeća je rizično. Ne samo da postoji rizik od pljačke, već nije lako ni dobiti sve dozvole za njegovo otvaranje niti podmititi one koji o tome odlučuju. Stanovnici Nogalesa u Sonori svakodnevno trpe zbog korumpiranosti i nesposobnosti svojih političara.

Za razliku od njihovih severnih suseda, demokratija je za njih relativno novo iskustvo. Sve do političkih reformi iz 2000. Nogalesom u Sonori je, kao i celim Meksikom, vladala korumpirana Institucionalna revolucionarna stranka – *Partido Revolucionario Institucional* (PRD).

Kako je moguće da dva dela praktično istog grada budu toliko različita? Među njima nema geografskih i klimatskih razlika, niti različitih bolesti, pošto bacili bez prepreka prelaze granicu između Sjedinjenih Država i Meksika. Zdravstveni uslovi su, svakako, veoma drugačiji, ali to nema veze s prirodnim okruženjem, već je posledica toga što ljudi južno od granice žive u lošijim higijenskim uslovima i nemaju odgovarajuću zdravstvenu zaštitu.

Možda se njihovi stanovnici veoma razlikuju. Da li bi se moglo reći da su stanovnici Nogalesa u Arizoni unuci doseljenika iz Evrope, a da oni s juga potiču od Asteka? Takva tvrdnja ne stoji. Ljudi sa obe strane granice veoma su sličnog porekla. Nakon što je 1821. Meksiko postao nezavisan od Španije, oblast oko *Los dos Nogales* pripala je meksičkoj državi Stara Kalifornija i ostala je njen deo čak i posle meksičko-ame-

ričkog rata (1846–1848). Tek posle Gadsdenove kupovine 1853. granice SAD proširene su na tu oblast. Prilikom utvrđivanja granice, poručnik N. Mišler zapazio je „divnu malu dolinu *Los Nogales*“. Tu su, sa obe strane granice, nastala dva grada. Stanovnici Nogalesa u Arizoni i Nogalesa u Sonori imaju iste pretke, jedu istu vrstu hrane i slušaju istu muziku i, usuđujemo se reći, pripadaju istoj „kulturi“.

Za razlike između dva dela Nogalesa postoji, naravno, veoma jednostavno i očigledno objašnjenje do kojeg ste, verovatno, već i sami došli – sama granica koja taj grad deli. Nogales u Arizoni je u Sjedinjenim Državama. Njegovim stanovnicima dostupne su ekonomske institucije SAD, što im omogućava da se slobodno opredeljuju čime će se baviti, da stiču obrazovanje i stručna znanja, a njihove poslodavce podstiče da ulažu u najbolju tehnologiju i uvećava nadnice. Imaju i pristup političkim institucijama, što im omogućava da učestvuju u demokratskom procesu, da biraju svoje predstavnike i da ih smenjuju ako ne rade dobro. Zato političari obezbeđuju osnovne usluge (od zdravstvene zaštite do pravnog poretka) koje građani zahtevaju. Stanovnici Nogalesa u Sonori nisu te sreće. Žive u drugačijem svetu s drugačijim institucijama. Različitost institucija stvara bitno različite podsticaje za stanovnike dva Nogalesa i za preduzetnike i poslovne ljude koji su voljni da ulažu u poslove u toj oblasti. Ti podsticaji koje daju različite institucije dva Nogalesa i zemalja kojima pripadaju u osnovi su razlika u ekonomskoj uspešnosti na suprotnim stranama granice.

Zašto institucije Sjedinjenih Država u tolikoj meri više pogoduju ekonomskoj uspešnosti od onih u Meksiku ili, kad je već o tome reč, u celoj Latinskoj Americi? Odgovor na to pitanje treba tražiti u načinu na koji su se različita društva formirala u ranom periodu kolonijalizma. Do institucionalnih razlika došlo je tada, a posledice toga osećaju se i danas. Da bismo te razlike razumeli, moramo se vratiti na samo osnivanje kolonija u Severnoj i Latinskoj Americi.

Nastanak Buenos Ajresa

Španski morepolovac Huan Dijaz de Solis uplovio je početkom 1516. u jedno široko rečno ušće na istočnoj obali Južne Amerike. Iskrcao se na kopno i to zemljište proglasio vlasništvom Španije – nazvavši ga *Rio de la Plata*, „Srebrna reka“ – zato što je lokalno stanovništvo posedovalo srebro. Domorodačka plemena na obema stranama rečnog ušća – Čarua, na teritoriji na kojoj je danas Urugvaj, i Kerandi, u ravninama koje su u modernoj Argentini poznate kao Pampas – bila su neprijateljski raspoložena prema pridošlicama. To lokalno stanovništvo činili su lovci-sakupljači, koji su živeli u malim grupama bez snažne centralizovane političke moći. Upravo je jedna takva grupa Čarua domorodaca nasmrtno prebila De Solisa dok je istraživao nove oblasti da bi ih proglasio vlasništvom Španije.

I dalje optimistički nastrojani Španci su 1534. poslali prvu misiju svojih doseljenika pod vođstvom Pedra de Mendoze. Ti doseljenici su iste godine osnovali grad na mestu na kome je danas Buenos Ajres. Za Evropljane je to trebalo da bude idealno mesto. Buenos Ajres, doslovno „dobar vazduh“, imao je prijatnu umerenu klimu. Ali taj prvi boravak Španaca na toj lokaciji bio je kratak. Njih nije zanimalo dobar vazduh, već eksploatacija resursa i radna snaga pod prinudom. Ali Čarua i Kerandi starosedeooci nisu to prihvatili. Odbijali su da Špancima daju hranu i da rade kada bi bili zarobljeni. Lukovima i strelama napadali su to novo naselje. Španci su gladovali jer nisu očekivali da će morati da se brinu o hrani. Buenos Ajres nije bio ono čemu su se nadali. Nisu mogli da prisile lokalno stanovništvo da im služi kao radna snaga. U toj oblasti nije bilo srebra i zlata, a srebro o kome je De Solis govorio zapravo je poticalo čak iz države Inka u Andima, daleko na zapadu.

Nastojeći da prežive, Španci su počeli da šalju ekspedicije koje su imale zadatak da nađu novo mesto koje bi raspolagalo većim prirodnim bogatstvom i čije bi stanovnike lakše mogli da prinude na rad. Jedna od tih ekspedicija pod vođstvom Huana de Ajolasa išla je uzvodno

duž reke Parana u potrazi za prolazom ka oblasti Inka. Tu su došli u kontakt s Gvaranima, sedelačkim plemenom koje se bavilo poljoprivredom i gajilo kukuruz i manioku. De Ajolasu je odmah bilo jasno da su Gvarani sasvim drugačiji od Čarua i Kerandi domorodaca. Nakon kratkog sukoba Španci su skršili otpor Gvarana i osnovali grad *Nuestra Señora de Santa María de la Asunción*, koji je danas prestonica Paragvaja. Konkistadori su se ženili gvaranskim princezama i veoma brzo su se ustoličili kao novo plemstvo. Prilagodili su postojeće sisteme prisilnog rada i prikupljanja danka, pod svojom upravom. To je bila kolonija kakvu su želeli da uspostave i u roku od nekoliko godina Buenos Ajres je bio napušten jer su se svi Španci iz njega preselili u taj novi grad.

Buenos Ajres – „Pariz Južne Amerike” – grad sa širokim bulevarima evropskog tipa i utemeljen na velikom poljoprivrednom bogatstvu oblasti Pampas – ponovo je naseljen tek 1580. Napuštanje Buenos Ajresa i osvajanje teritorije domorodaca Gvarana odražava logiku evropske kolonizacije američkih kontinenata. Rani španski i, kao što ćemo videti, engleski kolonizatori nisu bili voljni da sâmi mukotrпно obrađuju zemlju; želeli su da to drugi rade za njih, a oni su želeli da pljačkom dolaze do bogatstva, zlata i srebra.

Od Kahamarke...

Ekspedicije De Solisa, De Mendoze i De Ajolasa organizovane su neposredno posle još poznatijih ekspedicija koje su usledile nakon što je 12. oktobra 1492. Kristifor Kolumbo ugledao jedno od Bahamskih ostrva. Špansko širenje i kolonizacija dvaju američkih kontinenata dobili su ozbiljne razmere osvajanjem Meksika 1519, koje je izvršio Ernan Kortes, ekspedicijom Fransiska Pizaroa u Peruu deceniju i pò kasnije i ekspedicijom Pedra de Mendoze u rečno ušće *Rio de la Plata* samo dve

godine nakon toga. U sledećem veku Španija je gotovo u celini osvojila i kolonizovala centralni, zapadni i južni deo Južne Amerike, dok je na istoku tog kontinenta Portugalija polagala pravo na Brazil.

Strategija španske kolonizacije bila je veoma efikasna. Nju je najpre postavio Kortes u Meksiku i ona se zasnivala na stavu da je najbolji način da se sruši otpor domorodaca zarobljavanje njihovog vođe. Ta strategija omogućavala je Špancima da prisvoje nagomilano bogatstvo tog vođe i da domorodačka plemena prisile da plaćaju danak i obezbeđuju hranu. Naredni korak bio je da se ustoliče kao nova elita domorodačkog društva i da preuzmu vlast nad postojećim sistemima oporezivanja, plaćanja danka i, naročito, prisilnog rada.

Kada su 8. novembra 1519. Kortes i njegovi ljudi stigli u veliku astečku prestonicu Tenochtitlan, dobrodošlicu im je poželeo Moktezuma, astečki vladar koji je, uprkos sugestijama svojih savetnika, odlučio da dočeka Špance u miru. Ono što se potom dogodilo dobro je, na osnovu materijala sakupljenog posle 1545, opisao franjevački sveštenik Bernardino de Sahagun u svom čuvenom Florentinskom kodeksu.

Oni [Španci] odmah su čvrsto zgrabili Moktezumu... opalili su iz pušaka... Zavladao je strah. Ljudi su se osećali kao da su progutali sopstveno srce. Još pre nego što je pao mrak, bili su užasnuti, zaprepašćeni, zastrašeni, zanemeli.

A kada je osvanulo, obnarodovano je ono što su [Španci] zahtevali: bele tortilje, pečene ćurke, jaja, voda za piće, drvenu građu, drvo za ožrev, ugalj... Moktezuma je naredio da im se to dâ.

A kada su se Španci dobro ponaćinili, zatražili su od Moktezume da im kaže gde je gradsko blago... žudeli su za zlatom. Moktezuma je poveo Špance. Bio je opkoljen njima, čvrsto su ga držali, nisu ga puštali.

A kada su došli u riznicu zvanu Teokalko, pred njih su iznete sve predivne stvari; lepeza od kvecalovog perja, sprave, štitovi, zlatni diskovi... zlatne kolajne za noge i ruke, zlatni povezi za čelo.

Onda su odvajali zlato... odmah su upalili vatru i u nju stavili... sve dragocenosti. Sve su izgorele. Zlato su Španci prelili u poluge... Španski vojnici su se razmyleli... uzimali su sve što su smatrali vrednim.

Potom su otišli u Moktezumin lični trezor... mesto zvano Totokal-ko... izvukli su [Moktezumine] lične predmete... sve dragocenosti; ogrlice s privescima, kolajne za ruke s resama od kvecalovog perja, zlatne kolajne za ruke, narukvice, zlatne kolajne sa školjkama... i tirkiznu dijademu, oznaku vladara. Sve su uzeli.

Vojno osvajanje Asteka dovršeno je 1521. U svojstvu guvernera provincije Nova Španija Kortes je pristupio deobi najvrednijeg resursa, domorodačkog stanovništva, primenom institucije *encomienda*. *Encomienda* se prvi put javlja u Španiji u petnaestom veku u okviru rekonkiste juga zemlje od Mavara – Arapa koji su se tu naselili u osmom veku i kasnijem periodu. U Novom svetu ona je poprimila znatno kobniji oblik: predstavljala je grupu domorodaca koji su bili dodeljeni jednom Špancu zvanom *encomendero*. Domoroci su morali da mu plaćaju danak i da rade za njega, a zauzvrat *encomendero* je preuzimao obavezu da ih preobrati u hrišćanstvo.

Jedan od ranih živopisnih prikaza načina na koji je funkcionisala *encomienda* ostavio nam je Bartolomeo de las Kasas, dominikanski fratar koji je bio jedan od najranijih i najoštrijih kritičara španskog kolonijalnog sistema. De las Kasas je 1502. došao na špansko ostrvo Hispanjolu brodskim konvojem pod vođstvom novog guvernera Nikolasa de Ovanda. Jako ga je razočaralo i uznemirilo surovo i eksploatorsko ponašanje prema domorocima koje je svakodnevno gledao. Godine 1513. učestvovao je u svojstvu vojnog sveštenika u španskom osvajanju Kube, pa mu je za usluge čak bila dodeljena *encomienda*. On ju je, međutim, odbio i započeo dugu borbu za reformisanje španskih kolonijalnih institucija. Vrhunac njegovih nastojanja bila je knjiga „Kratki prikaz uništenja Indije“, koju je napisao 1542. i u kojoj nemilosrdno kritikuje varvarstvo španske vladavine. Uzimajući za primer Nikaragvu, on objašnjava šta je *encomienda*:

Svaki doseljenik naselio se u gradu na mestu koje mu je dodeljeno (ili, pravnim žargonom, povereno), prisiljavao je njegove stanovnike da rade

za njega, otimao je njihovu ionako oskudnu hranu za sebe i prisvajao zemljište koje je bilo vlasništvo domorodaca i koje su oni obrađivali i na njemu tradicionalno gajili svoje useve. Doseljenik je smatrao da svi domoroci – velikodostojnici, starci, žene i deca – idu uz domaćinstvo, te ih je prisiljavao da rade danju i noću, bez predaha, u njegovu korist.

De las Kasas izlaže celovitu špansku strategiju primenjenu u osvajanju Nove Granade, današnje Kolumbije:

Da bi ostvarili svoj dugoročni cilj zaplene sveg raspoloživog zlata, Španci su koristili svoju uobičajenu strategiju da među sobom podele (ili sebi povere, kako su oni govorili) gradove i njihove stanovnike... a potom da se, kao i uvek, prema njima ponašaju kao prema običnim robovima. Čovek koji je upravljao ekspedicijom zarobio je kralja čitave te teritorije, držao ga u zatočeništvu šest ili sedam meseci i, van svih zakona, za njegovu oslobađanje zahtevao sve veće količine zlata i smaragda. Taj kralj iz malog plemena Bogota bio je toliko zastrašen da je, želeći da se oslobodi iz kandži svojih mučitelja, pristao na zahtev da čitavu jednu kuću napuni zlatom i preda je Špancima; poslao je svoje ljude da sakupljaju zlato i, malo-pomalo, oni su ga donosili, zajedno s mnoštvom dragog kamenja. Ali to nije bilo dovoljno da se napuni kuća i Španci su mu na kraju rekli da će ga ubiti jer nije ispunio obećanje. Šef ekspedicije zatražio je da on, kao predstavnik zakona, donese konačnu odluku o tom slučaju i, kada je kralj izveden pred njega i formalno optužen, on ga je osudio na muke ukoliko ne ispunji uslove pogodbe. Mučili su ga na secalici*, stavljali mu vreli loj na stomak, gvozdenim kolutovima prikovali mu noge za drvene stubove, kao i vrat, a tada su, dok su mu dvojica držali ruke, vatrom pržili tabane. Komandant bi povremeno dolazio da baci pogled i ponavljao da će nastaviti s mučenjem dok ne umre ukoliko ne bude doneto još zlata, i to su i uradili – kralj je na kraju podlegao mukama kojima su ga izložili.

* Metoda mučenja poznata kao *strappado*, pri kojoj su žrtvi ruke vezivane iza leđa, da bi se žrtva zatim, konopcem vezanim za zglobove šaka, podizala u vazduh. Žrtvi su često na telo kačeni tegovi kako bi bol bio veći. – *Prim. prev.*

Osvajačka strategija i institucije koje su bile usavršene u Meksiku predano su primenjivane širom Španskog carstva, a najefikasnije u Pizarovom osvajanju Perua. De las Kasas piše:

Godine 1531. jedan drugi zločinac ušao je sa svojom vojskom u kraljevinu Peru. Činio je sve da oponaša strategiju i taktiku koje su njegove kolege pustolovi koristili u drugim delovima Novog sveta.

Pizaro je osvajanje započeo na obali blizu peruanskog grada Tumbesa i krenuo je ka jugu. Petnaestog novembra 1532. došao je do planinskog grada Kahamarke, gde je bila ulogorena vojska Atauvalpe, cara Inka. Sledećeg dana Atauvalpa – koji je upravo bio porazio vojsku svog brata Uaskara u borbi oko toga ko će naslediti njihovog preminulog oca Uainu Kapaka, došao je sa svojom pratnjom do mesta gde su se Španci ulogorili. Atauvalpa je bio besan jer su do njega bile stigle vesti o zverstvima koja su Španci počinili, uključujući sknavljenje Hrama boga sunca Intija. Ono što se potom dogodilo dobro je poznato. Španci su mu postavili klopku. Pobili su njegove čuvare i pratioce, možda čak dve hiljade ljudi, a cara zarobili. Da bi povratio slobodu, Atauvalpa je morao da obeća da će napuniti jednu sobu zlatom i još dve, iste veličine, srebrom. To je i učinio, ali se Španci nisu držali svoje pogodbe i jula 1533. su ga zadavili. Novembra te godine, Španci su zauzeli Kusko, prestonicu Inka, i s pripadnicima plemstva Inka postupali kao sa Ataualpom – držali su ih u zatvoru dok ne sakupe zlato i srebro. Kada ne bi udovoljili španskim zahtevima, bili su živi spaljivani. Sve zlato s predmeta i objekata koji su činili veliko umetničko bogatstvo Kuska, uključujući Hram sunca, bilo je skinuto i pretopljeno u poluge.

Potom su Španci svoje aktivnosti usmerili na narod carstva Inka. Kao u Meksiku, podelili su ga u *encomiendas* i po jedna je pripala svakom konkvistadoru u Pizarovoj pratnji. Početkom kolonijalnog doba *encomienda* je bila osnovna institucija za kontrolu i organizaciju prinudnog rada, ali ubrzo je dobila snažnu konkurenciju. Jednog od lokalnih stanovnika po imenu Dijego Gualpa, koji je tragao za domorodačkim

svetištem visoko u planinama Anda na teritoriji koja je danas Bolivija, jak udar vetra srušio je na zemlju i pred njim se pojavio do tada nevidljivi sloj srebrne rude. Bio je to deo ogromne srebrne planine koju su Španci nazvali *El Cerro Rico* – „Bogato brdo“. Oko tog Brda nikao je grad Potosi, koji je 1650, na vrhuncu svog razvoja, imao 160.000 stanovnika, više nego Lisabon ili Venecija u to vreme.

Za kopanje rude srebra Špancima su bili potrebni rudari – mnogo rudara. Poslali su novog namesnika glavnog španskog zvaničnika za kolonije Fransiska de Toleda, sa zadatkom da reši problem radne snage. De Toledo je došao u Peru 1545. i pet godina je proveo putujući naokolo i proučavajući mogućnosti izvršenja svog zadatka. Po njegovom nalogu izvršen je i sveobuhvatni popis odraslog stanovništva. Da bi došao do potrebne radne snage, De Toledo je najpre gotovo čitavo domorodačko stanovništvo preselio i koncentrisao ga u novim gradovima zvanim *reducciones* – doslovno „mala naselja“ – da bi španskoj monarhiji omogućio eksploataciju radne snage. Potom je ponovo uveo u praksu i prilagodio instituciju radne snage kod Inka pod nazivom *mita*, što na Kečua jeziku naroda Inka znači „smena“. Primenjujući sistem *mita*, Inke su nekada koristile prinudni rad za funkcionisanje plantaža koje su obezbeđivale hranu za hramove, plemstvo i vojsku. Elita Inka je zauzvrat obezbeđivala pomoć u slučaju gladi i narušavanja bezbednosti. Pod rukovodstvom De Toleda *mita* je, naročito u Potosiju, postala najširi i najtegniji program eksploatacije radne snage u periodu španske kolonizacije. De Toledo je odredio okvire ogromne regrutacione teritorije koja se pružala od središnjeg dela današnjeg Perua i obuhvatala gotovo celu današnju Boliviju – površine od oko dve stotine hiljada kvadratnih milja. Na toj teritoriji zahtevano je od sedmine muškog stanovništva, novodošlica u *reducciones*, da rade u rudnicima Potosija. *Mita* je u Potosiju opstala tokom čitavog kolonijalnog doba i ukinuta je tek 1825. Na Karti 1 prikazana je regrutaciona teritorija za *mitu* u granicama carstva Inka u doba španskih osvajanja. Ona pokazuje koliko se *mita* poklapala sa središnjim delom tog carstva, uključujući prestonicu Kusko.

Zanimljivo je da su posledice *mite* prisutne i u današnjem Peruu. Uzmimo kao primer razlike između susednih provincija Kalka i Akomajo. Čini se da su neznatne. Obe se nalaze u visokim planinskim oblastima, a njihovo stanovništvo čine potomci Inka koji govore kečua

Karta 1: Carstvo Inka, putna mreža Inka i regrutaciona oblast *mite* za rudnike

jezikom. Ali provincija Akomajo znatno je siromašnija i potrošnja koju ostvaruju njeni stanovnici za trećinu je manja od potrošnje u provinciji Kalka. Ljudi to znaju. Neustrašive strane posetioce u Akomaju dočekuju s pitanjem: „Zar ne znate da ovde vlada veće siromaštvo nego u Kalku? Šta vas nagoni da dolazite ovde?” Nazivamo ih neustrašivim zato što je iz regionalne prestonice Kusko, drevnog centra carstva Inka, mnogo teže doći u Akomajo nego u Kalku. Put za Kalku je asfaltiran, dok je put za Akomajo u strašnom stanju. Ako želite da idete dalje od Akomaja, morate za prevoz koristiti konja ili mazgu. I u Kalki i u Akomaju ljudi gaje iste useve, ali ih u Kalki prodaju na pijaci za novac. U Akomaju proizvode hranu za sopstveno preživljavanje. Te razlike, koje su očigledne i posetiocima i lokalnom stanovništvu, mogu se objasniti institucionalnim razlikama u te dve pokrajine – razlikama koje vode poreklo još od De Toleda i njegovog plana za efikasnu eksploataciju domorodačke radne snage. Osnovna istorijska razlika između Akomaja i Kalke je u tome da se Akomajo nalazio unutar regrutacione teritorije za *mitu* u Potosiju. Kalka je bila izvan nje.

Pored koncentracije radne snage i *mite*, De Toledo je učvrstio instituciju *encomiende* kao porez po stanovniku, utvrđen godišnji iznos koji je svaki odrasli muškarac morao da plaća u srebru. Svrha toga bila je da se ljudi prisile da učestvuju u tržištu rada i da se umanje nadnice koje su im španski zemljoposednici plaćali. Za vreme De Toledovog mandata široko je primenjivana još jedna institucija – *repartimiento de mercancías*. Poreklom od španske reči *repartir* (raspodeliti), *repartimento*, što doslovno znači „raspodela robe”, uključivao je prinudnu prodaju robe lokalnom stanovništvu po cenama koje su određivali Španci. Najzad, De Toledo je uveo i *trajin* – što doslovno znači „breme” – te su se umesto tovarnih životinja koristili domoroci za nošenje teških tereta robe – poput vina, listova koke i tekstila – u poslovnim poduhvatima španske elite.

Slične institucije i društvene strukture nastajale su širom španskog kolonijalnog sistema na oba američka kontinenta. Nakon početne faze pljačkanja i žudnje za zlatom i srebrom Španci su stvorili mrežu insti-

tucija čija je svrha bila eksploatacija domorodačkih naroda. Cela paleta koju su činili *encomienda*, *mita*, *repartimiento* i *trajin* bila je usmerena na svođenje životnog standarda domorodačkog stanovništva na nivo preživljavanja, čime je sve iznad tog nivoa pripadalo Špancima. To je postizano eksproprijacijom njihovog zemljišta, njihovim podvrgavanjem prinudnom radu, isplaćivanjem niskih nadnica, nametanjem visokih poreza i naplaćivanjem visokih cena za robu koja čak nije bila dobrovoljno kupovana. Te institucije stvarale su ogromno bogatstvo za špansku monarhiju i učinile konkistadore i njihove naslednike veoma bogatim, ali su Latinsku Ameriku pretvorile u kontinent na kome je vladala najveća neravnopravnost u svetu i iscrpljivale su veliki deo njegovih ekonomskih mogućnosti.

...Do Džejmstauna

Kada je devedesetih godina petnaestog veka Španija započela sa osvajanjem američkih kontinenata, Engleska je bila evropska sila manjeg značaja koja se oporavljala od poražavajućih posledica građanskog rata Ratova dveju ruža. Nije bila u stanju da iskoristi jagmu za ratnim plenom i zlatom i priliku da eksploatiše domorodačke narode dveju Amerika. Gotovo sto godina kasnije, 1588. godine, srećnim okolnostima izazvan poraz španske armade – neuspeli pokušaj španskog kralja Filipa II da osvoji Englesku – politički je uzdrmao čitavu Evropu. Iako je pobjeda Engleza izvojevana srećom, ona je bila i znak rastućeg samopouzdanja Engleza na moru, koje će im omogućiti da konačno uzmu učešće u stvaranju kolonijalnog carstva.

Zato nije nimalo slučajno da su Englezi upravo u to vreme započeli kolonizaciju Severne Amerike. No već su kasnili za drugima. Za Severnu Ameriku su se opredelili ne zbog njene privlačnosti već zato što im je jedino ona bila na raspolaganju. „Poželjni” delovi američkih

kontinenta s mnoštvom domorodačkog stanovništva za eksploataciju i s rudnicima zlata i srebra već su bili zauzeti. Englezi su morali da se zadovolje ostacima. Kada je engleski autor i poljoprivredni stručnjak iz osamnaestog veka Artur Jang opisivao gde su unosni „osnovni proizvodi” – pod kojima je podrazumevao izvoznu poljoprivrednu robu – proizvođeni, naveo je:

U celosti, čini se da se vrednost proizvodnje osnovnih proizvoda u našim kolonijama smanjuje srazmerno njihovoj udaljenosti od Sunca. Na Zapadnoindijskim ostrvima, gde je najtoplije, ona iznosi osam funti, 12 šilinga i 10 centi po osobi. U južnim kontinentalnim kolonijama ta vrednost je pet funti i 10 šilinga. U centralnim kolonijama je devet šilinga i 65 centi, dok je u severnim naseobinama dva šilinga i 60 centi. Navedene razlike očigledno ukazuju na veoma važan zaključak – kolonije ne treba osnivati u severnim oblastima.

Prvi pokušaj Engleza da osnuju koloniju u Roanoku u Severnoj Karolini, u periodu 1585–1587, završio se potpunim neuspehom. Novi pokušaj je usledio 1607. Pred sâm kraj 1606. tri broda – Suzan Konstant, Godspid i Diskaveri – pod komandom kapetana Kristofera Njuporta, krenuli su ka Virdžiniji. Kolonizatori, pod pokroviteljstvom kompanije *Virdžinija*, uplovili su u zaliv Česapik i krenuli uzvodno rekom koju su po tadašnjem engleskom kralju Džejmsu I nazvali Džejms. Četrnaestog maja 1607. osnovali su naselje Džejmstaun.

Iako su doseljenici s tih brodova kompanije *Virdžinija* bili Englezi, njihov model kolonizacije bio je pod jakim uticajem šablona koji su stvorili Kortes, Pizaro i De Toledo. Plan im je bio da najpre zarobe lokalnog poglavicu i da ga koriste za dobijanje namirnica i za prisiljavanje stanovništva da za njih proizvodi hranu i omogućava im bogaćenje.

Kada su prvi put prispeli u Džejmstaun, engleski kolonisti nisu znali da se nalaze na teritoriji koju je svojom smatrala konfederacija Pouhatan, savez tridesetak zajednica na čijem je čelu bio kralj koji se zvao Vahunsunakok. Njegova prestonica bilo je naselje Verovokomoko, koje se nalazilo samo tridesetak kilometara od Džejmstauna. Namera

kolonista bila je da saznaju više o načinu života u toj oblasti. Ako se lokalno stanovništvo ne može prisiliti da obezbeđuje hranu i radnu snagu, kolonisti bi mogli bar da trguju s njima. Naseljenici kao da nisu ni pomišljali na mogućnost da sami rade i proizvode hranu za sebe. Time se osvajači Novog sveta nisu bavili.

Vahunsunakok je ubrzo postao svestan prisustva kolonista i bio je veoma sumnjičav u pogledu njihovih namera. Carstvo kojim je upravljao bilo je, po severnoameričkim standardima, prilično veliko. Ali imao je mnogo neprijatelja, a nedostajala mu je snažna centralizovana politička moć kakvu su imale Inke. Opredelio se da čeka i vidi kakve su namere Engleza i u početku im je slao izaslanike s porukama da želi prijateljske odnose s njima.

Zima 1607. se približavala, a zalihe hrane doseljenika Džejmstau-na smanjivale su se. Naimenovani šef upravnog saveta kolonije Edvard Mari Vingfild bio je neodlučan. Tu situaciju razrešio je kapetan Džon Smit, čiji su zapisi jedan od glavnih izvora informacija o počecima te kolonije. Bio je izuzetna ličnost; rođen u Engleskoj, u ruralnom Linkolnširu, oglušio se o očevu želju da se bavi biznisom i postao najamni vojnik. Najpre je kao engleski vojnik ratovao u Holandiji, nakon čega se pridružio austrijskim trupama u Mađarskoj koje su se borile protiv vojske Osmanskog carstva. U Rumuniji je bio zarobljen, prodat kao rob i prisiljen da radi na njivama. Jednog dana uspeo je da savlada svog gospodara, uzme njegovu odeću i konja i pobjegne natrag na austrijsku teritoriju. Na putu za Viržiniju zapao je u nevolje i, nakon što je odbio da izvršava Vingfildova naređenja, bio je zatvoren na brodu Suzan Konstant zbog pobune. Trebalo je da po dolasku brodskog konvoja u Novi svet bude izveden pred sud. Ali kada su Njuport i drugi elitni kolonisti otvorili zapečaćena naređenja, ustanovili su, na Vingfildovo zaprepašćenje, da je kompanija *Viržinija* imenovala Smita za člana Upravnog veća, koje je predstavljalo vlast u Džejmstaunu.

Pošto je Njuport otplovio natrag u Englesku radi snabdevanja i nalaženja novih kolonista, a Vingfild se dvoumio šta da radi, koloniju je spasao Smit. Pokrenuo je organizovanje više trgovačkih misija i

tako obezbedio snabdevanje osnovnim namirnicama. U jednoj od tih misija zarobio ga je Opečankanaf, jedan od Vahunsunakovove mlađe braće, i odveo ga pred cara u Verovokomoko. Bio je prvi Englez koji se sreo s Vahunsunakokom i, prema nekim kazivanjima, pri tom prvom susretu ostao je živ jedino zahvaljujući intervenciji Vahunsunakovove mlade ćerke Pokahontas. Oslobodili su ga 2. januara 1608. i vratio se u Džejmstaun, u kome je i dalje vladala velika nestašica hrane, ali problem je rešen tog istog dana povratkom Njuporta iz Engleske u pravom trenutku.

Kolonisti iz Džejmstauna nisu mnogo naučili iz tih prvih iskustava. Tokom 1608. godine nastavili su da tragaju za zlatom i plemenitim metalima. Kao da još nisu bili shvatili da se za svoj opstanak nisu mogli osloniti na lokalno stanovništvo da im obezbeđuje hranu, bilo prinudom ili kroz trgovinu. Smitu je prvom postalo jasno da model kolonizacije koji su uspešno primenili Kortes i Pizaro jednostavno nije bio moguć u Severnoj Americi. Osnovne okolnosti bile su suviše različite. Prihvatio je činjenicu da, za razliku od Asteka i Inka, plemena u Virdžiniji nisu imala zlato. U svom dnevniku zapisao je: „Njihovo jedino bogatstvo su namirnice.” Anas Todkil, jedan od ranih naseljenika koji je ostavio obiman dnevnik, upečatljivo je izrazio razočaranja Smita i malobrojnih drugih koji su to shvatili:

„Nije bilo ni razgovora, ni nade, ni rada, samo kopanje zlatne rude, izdvajanje zlata, otpremanje zlata.”

Kada je aprila 1608. Njuport otplovio za Englesku, poneo je sa sobom tovar pirita – lažnog zlata. Vratio se krajem septembra s naređenjima kompanije *Virdžinija* da uspostavi čvršću vlast nad lokalnim stanovništvom. Plan je bio da se kruniše Vahunsunakok u nadi da će ga to učiniti vernim podanikom engleskog kralja Džejmsa I. Pozvali su ga da dođe u Džejmstaun, ali Vahunsunakok – i dalje veoma skeptičan prema kolonistima – nije imao nameru da se izlaže riziku da bude zabljen. Džon Smit je zabeležio Vahunsunakovov odgovor: „Ako mi je

vaš kralj poslao poklone, ja sam takođe kralj i ovo je moja zemlja... Vaš poglavar treba da dođe meni, ne ja njemu, svakako ne u vaše utvrđenje – neću upasti u takvu zamku.”

Kako Vahunsunakok nije želeo da „upadne u takvu zamku”, to je podrazumevalo da će Njuport i Smit morati da odu u Verovokomoko da bi izvršili krunisanje. Čini se da je čitav taj događaj bio potpuni neuspeh i da je jedino doprineo da Vahunsunakok zaključi da je vreme da se reši te kolonije. Zaveo je trgovinski embargo. Džejmstaun nije više mogao da trgovinom dođe do namirnica. Vahunsunakok je želeo da glađu natera doseljenike da odu.

Njuport je decembra 1608. ponovo otplovio u Englesku. Nosio je Smitovo pismo u kome je ovaj molio čelnike kompanije *Virdžinija* da promene način razmišljanja o toj koloniji. Nije bilo moguće brzo steći bogatstvo eksploatacijom Virdžinije na način na koji je to učinjeno u Meksiku i Peruu. Nije bilo zlata ni plemenitih metala, a domorodačko stanovništvo nije se moglo prisiliti na rad niti na obezbeđivanje hrane. Smit je shvatio da je za opstanak kolonije neophodno da kolonisti počnu da rade. Zato je od direktora tražio da šalju ljude koji su voljni da to čine: „Kad šaljete nove ljude, preklinjem vas da radije pošaljete tridesetak stolara, ratara, baštovana, ribara, kovača, zidara i kopača s celokupnom opremom, umesto hiljadu ljudi kakve ovde imamo.”

Smit nije želeo nove beskorisne kopače zlata. Džejmstaun je ponovo bio spasen zahvaljujući njegovoj snalažljivosti. Uspeo je da nagovaranjem i zastrašivanjem privoli grupe domorodaca da trguju s njim, a kada bi one to odbijale, uzimao je ono što je mogao da dobije. Vrativši se u naseobinu, u potpunosti je preuzeo vlast i nametnuo pravilo da „onaj ko ne radi, neće ni jesti”. Džejmstaun je preživeo još jednu zimu.

Namera je bila da kompanija *Virdžinija* ostvaruje profit, a nakon dve katastrofalne godine od njega nije bilo ni traga. Direktori kompanije zaključili su da im je potreban nov način upravljanja i upravno veće zamenili su guvernerom. Prva osoba na tom položaju bio je ser Tomas Gejts. Uvažavajući neka od Smitovih upozorenja, kompanija je shvatala da mora pokušati s nečim novim. Takvom zaključku doprinela su

dešavanja u periodu zime 1609/1610. – tzv. „gladi”. U novom sistemu upravljanja nije bilo mesta za Smita koji se, nezadovoljan, u jesen 1609. vratio u Englesku. Bez njegove snalažljivosti i uz Vahunsunakokova nastojanja da spreči snabdevanje hranom kolonisti u Džejmstaunu bili su izloženi propasti. Od pet stotina njih na početku zime do marta ih je ostalo samo šezdeset. Situacija je bila u toj meri očajnička da su pribegavali kanibalizmu.

„Novina” koju su Gejts i njegov zamenik ser Tomas Dejl uveli u koloniji bila je drakonski strog radni režim koji je važio za engleske naseljenike – mada ne i za elitu koja je upravljala kolonijom. Upravo je Dejl propagirao „božje, moralne i vojne zakone”. Oni su sadržali i odredbe:

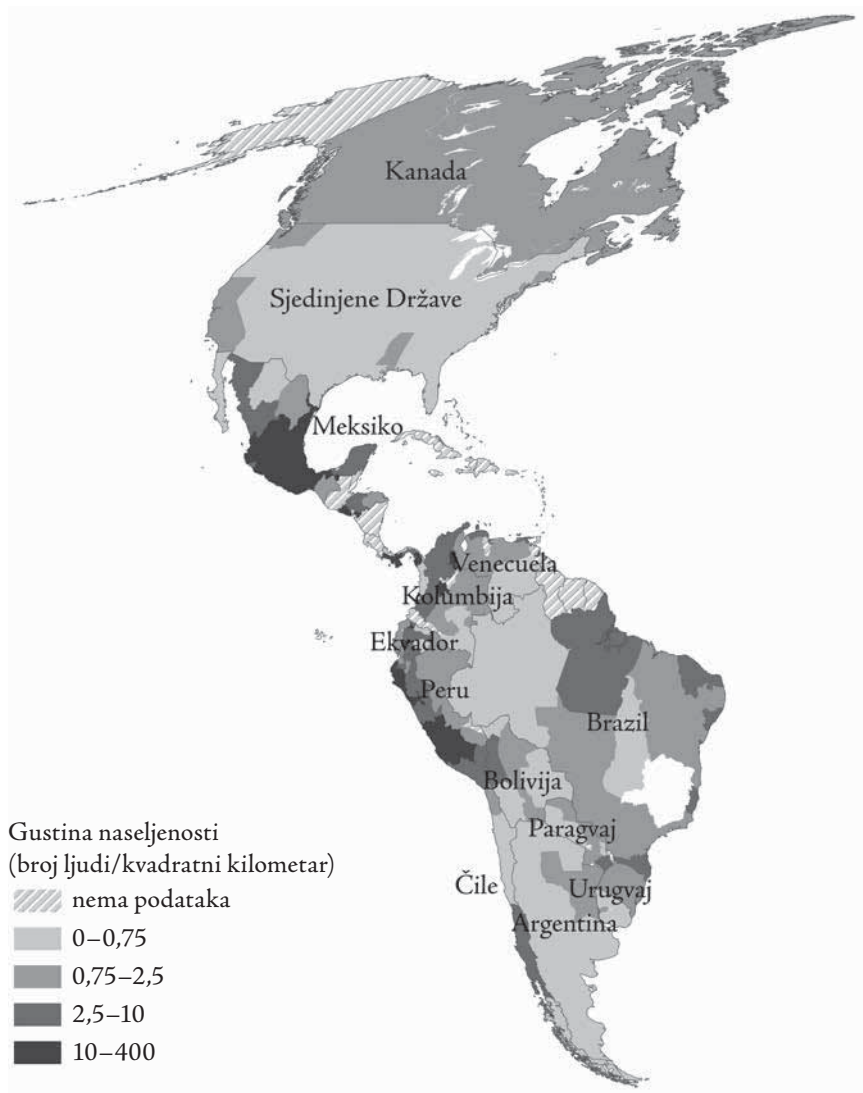
Nijedan čovek niti žena ne smeju bežati iz kolonije i otići kod Indijanaca, što se kažnjava smrću.

Svako ko pokrade baštu, javnu ili privatnu, ili vinograd, ili ko krađe klasje žita – biće kažnjen smrću.

Nijedan pripadnik kolonije ne sme, pod pretnjom kazne smrću, da proda ili pokloni bilo koji artikl ove zemlje kapetanu, pomorcu, gospodaru ili mornaru za prevoz van kolonije u lične svrhe.

Ako eksploatacija domorodačkog stanovništva nije moguća, možda je moguća eksploatacija kolonista – razmišljali su u kompaniji *Virdžinija*. Novi model kolonijalnog razvoja podrazumevao je vlasništvo te kompanije nad celokupnim zemljištem. Ljudi su živeli u barakama, od namirnica koje im je davala i njihovu količinu određivala kompanija. Formirane su radne grupe i sve su bile pod nadzorom agenata kompanije. Sve to je ličilo na vanredno stanje u okviru kojeg se lako pribegavalo smrtnoj kazni. Kao deo novih kolonijalnih institucija značajna je prva navedena odredba. Kompanija je onima koji beže pretila smrću. Imajući u vidu novi radni režim, bežanje da bi se živelo s lokalnim stanovništvom postajalo je sve privlačnija opcija za koloniste, koji su bili prisiljeni da rade. S obzirom na mali broj čak i domorodačkih stanovnika u *Virdžiniji* tog doba, pružala se i mogućnost samotnog života u

udaljenim oblastima van vlasti kompanije *Virdžinija*. Te opcije su ograničavale vlast kompanije. Ona nije mogla da engleske naseljenike prisili na težak rad uz obroke dovoljne tek za preživljavanje.

Karta 2: Gustina naseljenosti 1500. godine na američkim kontinentima